

A.İsgəndərzadə. Əhmədi və onun "Cəmşid və Xurşid məsnəvisi: quruluşu və nüsxələri // Əlyazmalar yanmır. 2021, №2(13), s. 95-102.

UOT: 811.512.161.

Arzu İsgəndərzadə
AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu,
Bakı ş. H.Cavid pr., 115
e-mail: arzuferecli.isgenerzadeh@gmail.com

ƏHMƏDİ VƏ ONUN "CƏMŞİD VƏ XURŞİD MƏSNƏVİSİ: QURULUŞU VƏ NÜSXƏLƏRİ

Xülasə

"Cəmşid və Xurşid" XIV-XV əsr Anadolu türkcəsinin zəngin lüğət tərkibini, dil xüsusiyyətlərini özündə əks etdirən dəyərli Oğuz abidəsidir. Məqaləmizdə XIV əsrin sonu, XV əsrin əvvəllərində Anadolunun ən böyük şairi olan Əhmədinin "Cəmşid və Xurşid" məsnəvisi barəsində ətraflı məlumat verilmişdir. Türk ədəbiyyatında ilk "Cəmşid və Xurşid" mövzusunda əsər XIV əsr türk ədəbiyyatının ən böyük şairlərindən biri olan Əhmədi tərəfindən qələmə alınmışdır. Klassik bir məhəbbət hekayəsi olan "Cəmşid və Xurşid" aid olduğu dövrün həm ictimai-siyasi quruluşunu, həm də dil xüsusiyyətlərini əks etdirməsi baxımından olduqca əhəmiyyətli əsərdir. Cüt qəhrəmanlı məhəbbət hekayəsi olan "Cəmşid və Xurşid" məsnəvisi əski Anadolu türkcəsi ilə qələmə alınmış 4798 beytlik bir məsnəvidir. Anadolu türkcəsinin ən qədim nümunələrindən olan bu yazılı abidə, eyni zamanda, yazıldığı dövrün dil baxımından zəngin və önəmli məsnəvilərindən sayılmaqdadır.

Açar sözlər: Cəmşid və Xurşid, Əhmədi, əski Anadolu türkcəsi, oğuz abidəsi, XV əsr

Giriş

Əhmədinin yaşadığı dövrün Səlcuqlu imperiyasının parçalandığı, Anadoluda bəyliklərin qurulduğu və Osmanlının təməllərinin atıldığı bir dövrə təsadüf etdiyini nəzərə alsaq, şairin qələmə aldığı türkcə əsərlərin dövrün elm və ədəbiyyat dilinin istifadəsində və inkişafında misilsiz təsiri olduğunu söyləyə bilərik.

Tacəddin Əhmədiyə aid biblioqrafik qaynaqlardakı məlumatlar kifayət qədər deyil və bir-birinin təkrarı mahiyyətindədir. Əhmədinin həyatı haqqında müxtəlif qaynaqlarda verilən məlumatlar da kifayət qədər əhatəli olmayıb, bir-biri ilə ziddiyyət təşkil edir. Qısacası, şairin həyatına dair əlimizdə ətraflı və dəqiq məlumat yoxdur. Əhmədinin doğulduğu yer və tarix, ilk təhsil aldığı yer, ilk bağlı olduğu saray hələ də mübahisəli qalmışdır. Şairin əsl adı İbrahim, ləqəbi Tacəddin, atasının adı isə Xızırdir. Əhmədinin adı müxtəlif təzkirələrdə, qaynaqlarda "Tacəddin İbrahim bin Xızır", "Tacüddin Əhməd bin İbrahim əl-Əhmədi" "Tacüddin Əhməd", "Əhmədi", "Tacüddin Əhməd bin İbrahim bin Xızır", "Tacüddin bin İbrahim Əhmədi" olaraq qeyd edilmişdir [1, s. 3; 2, s.4].

E.J.Vilkinson Əhmədinin doğum yeri olaraq Anadolu və Rumu işarət edir [3, s. 172]. Banarlı Nihad Sami isə Əhmədinin doğum yeri haqqında "Dastan-i Təvərih-i Mülk-i Al-i Osman" əsərində yazır: "Doğulduğu yer haqqında şərq mənbələrinin verdiyi məlumatlar bir-birinə təzad təşkil edir. Lətifi və Əli Sivashlı olduğunu yazırlar, Taşköprülüzadə isə "Vilayət-i Gərmiyəndandır" deyir. Tahir Bəy isə Lətifinin rəvayətinin doğru olmadığını söyləyərək Amasyalı olduğunu qeyd edir" [4, s. 39].

N.S.Banarlının əsərinin davamında yazdıqlarından belə nəticəyə gəlmək olar ki, Əhmədinin Kütahyada doğulduğu fikrini qəbul etməkdədir. Əhmədinin ilk təhsilini də harada və necə aldığı barəsində qaynaqlarda dəqiq məlumat yoxdur. Əhmədi təhsilini davam etdirmək üçün Molla Fənari və Hacı Paşa ilə Misirə getmiş, Hidayə Şarihi Şeyx Əkmələddin əl Babartidən təhsil almışdır.

Əhmədi bu dövrdə Məmlüklər dövlətinin də himayəsi nəticəsində elm və mədəniyyət mərkəzinə çevrilən Qahirədə İslam, həndəsə, tibbə aid yüksək keyfiyyətli təhsil almış, dövrünün "şair-i pür maarifi" adını almağa haqq qazanmışdır. Əhmədi sadəcə mükəmməl dini təhsil almaqla kifayətlənməmiş, eyni zamanda, tibb, astronomiya, riyaziyyat kimi müxtəlif elm sahələrində də dərin biliklərə yiyələnmişdir.

Əhmədinin Anadoluya qayıtdıqdan sonra harada yaşadığı və nə etdiyi ilə bağlı sadəcə Gərmiyan bəyliyinə adı qarşımıza çıxır. Yaşar Akdoğan isə "Ahmedi Divanından Seçmələr" kitabında mövzu ilə bağlı yazır: "Şairimizin Misirdən qayıtdıqdan sonra Aydınogullarının himayəsinə girdiyini, Ayas Bəyin oğlu Musa Bəyə dil, morfologiya, sintaktika öyrətmək məqsədi ilə "Mirkatü'l-ədəb" və "Miyarü'l-ədəb" adlı mənzum əsərlər yazdığını bilirik. Şairimiz gənc yaşlarında Ayas Bəyin himayəsində olmuşdur" [5, s. 7].

Əhmədi Aydınogulları bəyliyinə himayəsindən sonra Gərmiyanoglu Süleyman Şahın himayəsində yaşamışdır. Türk dili və ədəbiyyatı ensiklopediyasının "Əhmədi" bölməsində şairin 1413-cü ildə divan katibliyi etdiyi Amasyada vəfat etdiyi qeyd olunur [6, s. 79].

Əhmədi XIV əsrin ən çox əsər verən, klassik ədəbiyyatın qurulmasında böyük rolu olan bir şəxsiyyətdir. Faruk Kadri Timurtaş Əhmədinin sənətindən bəhs edərkən yazır: "Çox sayda və iri həcmli əsərlər verən Əhmədi böyük şair olmaqla bərabər, dövrünün ustası və türk dilini gözəl istifadə edən qüdrətli sənətkardır. Əhmədi həm divanındakı, həm də məsnəvilərinə əlavə etdiyi qəsidə və qəzəllərində İran şeir məktəbinin sənətlərini əks ettirməklə yanaşı, türk ruhunun incəliklərini və türk dilinin ifadə gücünü də göstərmişdir" [7, s. 114].

"Cəmşid və Xurşid" motivli ilk yazılı abidə

İlk "Cəmşid və Xurşid" məsnəvisi 1361-ci ildə İran şairi Salman Savəci tərəfindən nəzm edilmişdir. Məlumdur ki, şərq ədəbiyyatında oxşar motivlər çox işlənmişdir. Bu mənada Salman Savəcinin əsərinin orjinal olduğunu söyləyə bilmərik. Salman Savəci özündən əvvəl belə bir əsərin yazılmadığını, mövzunu ilk dəfə özünün işlədiyini qeyd etsə də, Rəşid Yasimi, o cümlədən onu qaynaq göstərərək Təhsin Yazıcı bu əsərin Əbülqasim Firdovsinin "Şahnamə", Nizami Gəncəvinin "Xosrov və Şirin" və "Həft Peykər", Zahir Faryabının "Manuhar", "Dunalat" adlı əsərlərinin müxtəlif hissələrindən alınmış mövzuların bir az da dəyişdirilərək yazıldığını iddia edirlər [8, s. 458-461]. Jan Rypka da bu əsərin "Xosrov və Şirin"-in başqa bir versiyası olduğunu qeyd edir [9, s. 262].

Salman Savəcinin "Cəmşid və Xurşid" məsnəvisinin "Fihrist-i Nüşahayi Hatt-i Farisi"də 21 nüsxəsi vardır. Əsərin nüsxələrindən on dördünün Tehranda, ikisinin Məşhəd şəhərində, birinin Parisdə, birinin İngiltərə muzeyində, birinin isə İstanbul Nuruosmaniyyə kitabxanasında mühafizə olunduğu məlumdur. Şərifə Ördək isə "Cəmşid ü Hurşid Mesnevileri ve Ahmedi ile Selman-ı Savəci'nin Cəmşid ü Hurşid Mesnevilerinin Mukayesesi"

adlı dissertasiyasında Salmanın "Cəmşid və Xurşid" məsnəvisinin "Fihrist-i Nüşahayi Hatti-i Farsi"də qeyd olunandan daha çox nüsxəsinin mövcudluğunu vurğulayır [10, s.32].

Bu nüsxələrdən başqa, əsərin İranda nəşr edilmiş versiyaları mövcuddur. Bunlardan ilki və ən geniş olanı J.P.Asmussen və F.Vahman tərəfindən hazırlanan və 1969-cu ildə Tehranda nəşr edilən əsərdir. Bu əsər hazırlanarkən Salmanın "Cəmşid və Xurşid" məsnəvisinin Hindistan nüsxəsi, Britaniya muzeyinin kitabxanasında saxlanılan iki nüsxəsi və Kopenhagen Kral Kitabxanası nüsxəsi əsas alınaraq tam və dolğun "Cəmşid və Xurşid" əsəri ortaya qoyulmağa çalışılmışdır [11, s.182].

İkinci bir nəşr isə "Külliyat-i Salmani Savəci Şərhi Halü Təhkik əz Rəşid Yasimi ba Müqadəməvü təshihü Avesta" adlı əsərdir. Digər bir nəşr "Küllüyatı Salman-i Savəci" adı ilə Abbas Əli Vəfayi tərəfindən hazırlanmışdır. Salman Savəcinin "Cəmşid və Xurşid" məsnəvisi əruzun məfAilun/məfAilun/failun qəlibi ilə qələmə alınmışdır. Məsnəvi 3113 beytdən ibarət olub münacat, tövhid, nat, meraciyə, mədhiyyə ilə başlayıb, səbəb-i təlif hissəsi ilə davam edir. Əsərin hekayə hissəsi isə 214-cü beytdən etibarən "*Ağaz-i qissə-i Cəmşid və Xurşid*" başlığı altında yazılmışdır.

Türk ədəbiyyatında yazılan ilk "Cəmşid və Xurşid" məsnəvisinin nüsxələri, məzmun və forması

Türk ədəbiyyatında ilk "Cəmşid və Xurşid" XIV əsr türk ədəbiyyatının ən böyük şairlərindən biri olan Əhmədi tərəfindən qələmə alınmışdır. Əhmədinin türk dilində qələmə aldığı yeddi əsəri vardır. "Cəmşid və Xurşid" məsnəvisi şairin 4798 beytdən ibarət olan ikinci böyük məsnəvisidir. Əhmədi məsnəvisini Əmir Süleymanın istəyi ilə qələmə almışdır. Ancaq əsərin İstanbul Universiteti Nadir Əsərlər Kitabxanası "Türkçə əlyazmalar" 921 nömrəli nüsxədə "İsgəndərnəmə" ilə bir yerdə yer alan 1444-cü ildə yazıya köçürülmüş tək nüsxəsində "Fi mədhi Sultan Muhəmməd" şəklində dövrün padşahına tərif bölməsi olduğunu nəzərə alsaq, Əhmədi əsərini Çələbi Məhmədə təqdim etmişdir.

Əhmədinin "Cəmşid və Xurşid" məsnəvisinin bu günə qədər əldə edilən sadəcə bir nüsxəsi mövcuddur. Əsərin tək nüsxəsini ilk dəfə N.Sami Banarlı "İsgəndərnəmə" yazmalarını tədqiq edərkən əldə etmiş və "Ahmedi Dâsitân-ı Tevârih-i Dasitâni Mülûk-i Ali Osman ve Cemşid ü Hurşid Mesnevisi" məqaləsi ilə elm aləminə tanıtmışdır. Məsnəvinin Nihad Sami Banarlı tərəfindən aşkarlanan tək nüsxəsi İstanbul Universitet Kitabxanası, Türkçə Yazmalar bölməsində 921 nömrə ilə qeydiyyatdadır. Mehmet Akalın məsnəvi üzərində "Ahmedi, Cemşid ve Hurşid: İnceleme-Metin-İndeks" adlı dissertasiya yazmış, 1975-ci ildə "Ahmedi ve Cemşid ü Hurşid" adı ilə əsərin mətn hissəsini nəşr etdirmişdir.

Əhmədinin "Cəmşid və Xurşid" məsnəvisi müstəqil bir əsər deyildir və şairin "İsgəndərnəmə" adlı məsnəvisinin daxilində – 76b-116b vərəqləri arasında yer almaqdadır. Məsnəvi tünd qəhvəyi rəngli meşin cildlidir və şəms təsviri ilə bəzədilmişdir. Məsnəvinin başladığı hissədə qızılı naxışlı çərçivə və çərçivənin içərisində tünd göy rəngli naxışlar işlənmişdir. Çərçivədən sonra ilk səhifədəki cədvəllər də qızılı naxışlarla işlənmişdir. Sonrakı səhifələrdə isə bu cədvəllər yoxdur. Əhmədinin "Cəmşid və Xurşid"inin günümüze qədər gəlib çatan tək nüsxəsi nəsih yazılı və təmiz bir nüsxədir. Məsnəvini əmələ gətirən misralar dörd sütun şəklində – bir-birinin ardınca sağdan sola doğru sıralanmışdır. Müstəsih "Cəmşid və Xurşid" məsnəvisini yazdığı hissədə öz adını qeyd etməmişdir. Ancaq Cəmşid və Xurşid məsnəvisinin müstəsihinin İsgəndərnəmənin müstəsihi Nəbi b. Rəsul b. Yaquub olduğu düşünülür [15, s. 382].

"Cəmşid və Xurşid" Əmir Süleymanın sifarişi ilə yazılsa da, Əhmədi məsnəvisində Sultan Çələbi Məhməd adına da mədhiyyələr qələmə almışdır. Məsnəvinin 1403-cü ildə

tamamlanıb Əmir Süleymana təqdim edildiyini vurğulayan M.Akalın yazır: “Əsərdə Sultan Mehmed adına yazılan mədhiyyələr, sonradan, bəlkə də Əmir Süleymanın ölümünün ardından, adı keçən hökmdara təqdim edilərkən yazıldığını göstərir” [1, s. 413].

*Kitabi ki adıdur Cəmşid ü Xurşid
Bu dilce eyidesin (anı) i Cəmşid [C.X, 7/95,96]*

*Sözin Selmān'ın işitdün tamāmı
Anı daği ki nazm itdi Nizāmi [C.X, 8/36,37]*

Əhmədi bu beytlər ilə əsərini Salman Savəcinin əsərindən tərcümə etdiyini vurğulasa da, o, əsərin hekayə hissəsini öz zəngin daxili aləmi və biliyi hesabına genişləndirmiş, həcmi xeyli artırmış, onu sadəcə bir tərcümə əsər olmaqdan çıxartmışdır. Əhmədi məsnəvisinə qəhrəmanların dilindən yazdığı qəzəl, qəsidə və müsəmmətlər əlavə etmiş, əsərin sujet xətti içində yaşanan hadisələrdən başqa, danışılan hekayələrdən sonra öyüd və nəsihətlərə də yer vermiş, beləliklə, 4798 beytdən ibarət yeni bir əsər ərsəyə gətirmişdir. Salmanın əsərinin təxminən 2700 beyt olmasını nəzərə alsaq, Əhmədi məsnəvisinə daxil etdiyi türk hekayə və dastanlarından, idman oyunlarından nümunələrlə fərqli və daha zəngin bir əsər yazmışdır.

Əhmədinin “Cəmşid və Xurşid” əsərinin mövzusu şərq ədəbiyyatında tez-tez rast gəldiyimiz məhəbbət hekayəsidir və hekayənin əsas mövzusu Salman Savəcinin hekayəsi ilə eynidir. Çin hökmdarının oğlu Cəmşid bir gün yuxuda bir qız görür və ona aşiq olur. Cəmşid dərdinə çarə tapmaq məqsədi ilə bütün dünyanı gəzib çox şeydən xəbərdar olan Mihrabı yanına çağırır və gördüyü yuxunu ona danışır. Mihrab eyni zamanda gözəl rəssamdır. Gəzdirdi, dolaşdığı yerlərdən Rum diyarında gördüyü qızın Cəmşidin yuxusunda gördüyü qız olduğunu anlayır, rəsmi çəkir və Cəmşidə göstərir. Cəmşid yuxusunda gördüyü qızın Xurşid olduğunu təsdiqləyir. Atasından icazə alaraq Mihrab ilə Rum diyarına yollanır. Yolda müxtəlif təhlükələrlə rastlaşır və bunların hər birini şücaətlə dəf edir. Cəmşid sonunda Ruma çatır, aşiq olduğu qızı alır və ölkəsinə dönərək atasının taxtına çıxır.

Əhmədi “Cəmşid və Xurşid”ə Dədə-Qorqud və Koroğlu hekayələrindən də əlavə etdiyi motivlər sayəsində məsnəvisini demək olar ki, milliləşdirmişdir. Əhmədinin məsnəvisinin sonu “Qutadqu-bilik” əsərini xatırladır və bu bənzərliklər həm əsərin dəyərinin artmasına, həm də məsnəvinin türkləşdirilməsinə səbəb olmuşdur.

Əhmədi “Cəmşid və Xurşid”i yazarkən “Xosrov və Şirin”, “Leyla və Məcnun”, “Vamık u Azra” kimi məsnəvilərdən faydalanmışdır. Cəmşid sevgilisi üçün taxt-tacını tərk etmək arzusu ilə Xosrovu, sevgilisi üçün çəkdiyi əziyyətlər və bu yolda qarşılaşdığı bütün çətinliklərə sevə-sevə dözməsi baxımından isə Fərhadı xatırladır.

Müəyyən bir mövzunu ehtiva edən bütün məsnəvilərin quruluşu demək olar ki eynidir. Bu tip məsnəvilər əsasən üç bölmədən – giriş bölməsi, əsas mövzu və bitiş bölməsindən ibarətdir. Əhmədinin “Cəmşid və Xurşid” məsnəvisi də klassik məsnəvi quruluşuna uyğun olaraq giriş, əsas mövzu və son olaraq da məsnəvinin sonu – bitiş bölməsindən ibarətdir.

Giriş bölməsi ümumilikdə 415 beytdən ibarət olub, *münacat, tövhid, naat, I Mehmed adına yazılmış mədhiyyə, münazara-i şəm, səbəb-i təlif və nəzm-i kitab* hissələrindən ibarətdir. Məsnəvi 47 beytlik dua ilə başlayır. Bir növ münacat mahiyyətində olan bu bölmədə şair Allahdan günahlarının bağışlanmasını, onu bəla və pisliklərdən hifz etməsini, doğru yolu göstərməsini diləyir. Bu bölmədən sonra “Tövhid” bölməsi gəlir. İsmail Ünver tövhiddən bəhs edərkən yazır: “Şairlər “Tövhid” başlığı altında Allahın “Əsmaül-Hüsna”sını və sifətlərini sayırlar” [12, s. 430]. *يوحيد* (tövhid) sözünün lüğəvi mənasına nəzər yetirək: 1.

bir etmə, birləşdirmə, 2. bir sayma, bir olaraq baxma, birliyinə inanma, və son olaraq Allahın birliyinə inanma [13,1195] mənaları olduğu nəzərə alınaraq, ədəbiyyat termini olaraq da, Allahın varlığını və birliyini dilə gətirən mənzumə şəklində istifadə edilmiş və bu başlıq altında Allahın adlarına beytlər söylənmiş və dualar edilmişdir. Əhmədinin məsnəvisində "Tövhid" bölməsi 108 beytdən ibarət olub, 4 bölmə şəklində yazılmışdır. Hər bir bölmə fars dilində adlandırdığı başlıqla digərindən ayrılmışdır. Birincisi, "Fi Medhi Bāri-y-i Ta āla Celle vü Alā" adlı tövhid 7 beytdən ibarətdir və burada tövbələrin qəbul olunması, günahların bağışlanması istənilir. İkinci tövhid, "Fi-Tevhid-i Allah'ı Ta ālā Celle Celālehu" adlanıb 54 beytdən ibarətdir. Bu hissədə aləmlərin, doqquz göyün və yeddi planetin yaradılmasından, Adəmin yaradılması və mələklərin ona səcdə etməsindən, insanların yer üzünə hakim edilməsi, onlara xeyir və şərin, haqqın öyrədilməsindən, yerdə və göydə nə varsa hər bir zərrənin Allahı zikr etməsindən və s. bəhs olunur. Üçüncüsü, "Kıta-ı uhrā" adlanır və 9 beytdən ibarətdir.

Diye durur dil ü cān lā-ilāhe illāllah
Toludur iki cihān lā-ilāhe illāllah [C.X, b.110]

Beytlərdən də görüldüyü kimi bu tövhiddə yerdə və göydəki hər bir varlığın "lə iləhə illāllah" zikrindən bəhs edilir.

Sonuncusu, "Kıta-i Minet- Tevhid" adlanır və 32 beytdən ibarətdir. Bu bölmədə də Allahın bütün nöqsanlardan münəzzəh olduğundan, yerin və göyün Allahın varlığına dair dəlillərlə dolu olduğundan, yaradılan bütün varlıqların Allahın birliyinə iman etdiyindən bəhs olunur.

Naat bölməsi hər bir məsnəvidə olduğu kimi Hz.Məhəmməd Peyğəmbərə ithaf edilmiş, onun özündən əvvəl gələn bütün peyğəmbərlərdən üstün olduğu vurğulanmışdır. Naat bölməsi içində yazılan "Merac" bölməsində də İslam Peyğəmbərinin Allah qatına ucalmasından bəhs edilir. Demək olar ki, bütün məsnəvilərdə dövrün hökmdarına həsr olunan mədhiyələr mövcuddur.

"Cəmşid və Xurşid"də də Əhmədi dövrün hökmdarını qəhrəmanlığı və ədaləti səbəbi ilə tərifləyir, ona bağlılığını dilə gətirir və əsərinin qəbul olunmasını xahiş edir. Məsnəvidə Sultan Mehmed Çələbi adına yazılmış 90 beyt mövcuddur. Bu bölmədən sonra şairin məhəbbətdən bəhs etdiyi 53 beytlik bir hissə vardır ki, burada da eşqin dərinliyindən və gözəlliyindən bəhs edilir.

Cihāna ışıq-ıla urıldı bünyād
Göñül oldur ki ışıq-ıla ola şad [C.X, b.325]

Göñüldür cānlaruñ şem ü çirāğı
Yaqar ışıq odı anda mūm u yağı [C.X, b.326]

Bu hissədən sonra 378-ci beytdən etibarən məsnəvinin "Der-Sebeb-i Telif ve Nazm-ı Kitāb-ı Cemşid ü Hurşid" adlı bölmə gəlir ki, burada da əsərin yazılmasının səbəbi izah olunur. Bu dövrdə Anadolu bəylərinin və əsasən də Osmanlı hökmdarlarının şairlərdən türk dilində əsər tələb etmələri tarixi bir həqiqətdir. Əmir Süleyman da Əhmədidən türk dilində yeni bir məhəbbət hekayəsi yazmasını istəyir:

Bizim-çün düzesin bir hūb defter
Ki ola ma'ni vü lafzi şir ü şekker [C.X, b.390]

Əsas mövzunun işləndiyi bölmə 416-cı beytdən başlayır və "Ağaz-i Dāsītān-ı Cemşid ü Hurşid" adlanır. 4671-ci beytə qədər davam edən bu əsas bölməni Cemşid və Xurşid arasındakı məhəbbət hekayəsi və baş verən hadisələr əhatə edir. Bundan başqa, əsas bölmə 71 ara bölməyə bölünmüşdür ki, bunlar da bir-birindən fars dilində yazılmış başlıqlarla ayrılmışdır.

Əsas bölmədən sonra "Fit Təmsil ve't-Te'vil" adlı hissə gəlir ki, bu hissədə Əhmədi məsnəvidəki hər bir obrazı fərqli simvollar şəklində təsvir edir.

Bitiş bölməsi isə "Hātımə-i Kitāb" adlanır və 43 beytdən ibarətdir. Bu hissədə Əhmədi əsərini hansı tarixdə yazmağa başladığını və bitirdiyini qeyd edir, Allaha həmd edir. Günay Kut məsnəvidə 2 müxəmməs, 1 qitə və 72 qəzəl olduğunu qeyd edir [14, s. 505]. Ancaq bundan əlavə, məsnəvinin son bölməsində ərəb dilində yazılmış iki qitə daha vardır. Qəhrəmanların ağızından söylənən və onların ruh hallarını əks etdirən qəzəllər və müsəmmətlər məsnəvinin daha ahəngli olmasına səbəb olmuşdur. Məsnəvinin giriş bölməsində və əsas mövzunun işləndiyi bölmələrdə də ərəb və fars dilində yazılmış beytlərə rast gəlirik.

Əhmədinin "Cemşid və Xurşid" məsnəvisi əruzun məf' Ailün/məf' Ailün/fa'ilün qəlibi ilə yazılmışdır. Bundan başqa, qəzəl və digər şeirlərdə 8 ayrı qəlib istifadə edilmişdir.

Nəticə

XIV əsr türkcəsindən məharətlə istifadə edən Əhmədi əsərlərində ərəb və fars sözlərindən, izafət tərkiblərindən də bol-bol istifadə etmişdir. Bunun səbəbi təbii ki, dövrün şərtləri, digər tərəfdən də yeni-yeni ədəbi dil olmağa başlayan türk dilinin əruz vəzninə tətbiqində yaratdığı çətinliklər idi. Ancaq bütün bunlara baxmayaraq, Əhmədi türk dilində yazdığı əsərləri ilə ədəbi türk dilinin inkişafına misilsiz xidmət göstərmişdir.

Keçid dövrü adlandırma biləcəyimiz bu yüzillikdə yazılan əsərlərin ən qiymətliləri məsnəvilər olmuşdur. Çünki məsnəvilər, aid olduqları dövrün ictimai və mədəni quruluşunu, sosial və siyasi formalaşmalarını öz hekayəsində cəmləşdirən zəngin tərkibli əsərlərdir. Anadolu türkcəsinin ən qədim nümunələrindən olan bu yazılı abidə, eyni zamanda, yazıldığı dövrün dil baxımından zəngin və önəmli məsnəvilərindən sayılmaqdadır.

"Cemşid və Xurşid" məsnəvisi dövrünü ictimai həyatını və mədəniyyətini, türk adət və ənənələrini, eyni zamanda, lüğət tərkibini əks etdirməsi baxımından olduqca dəyərli bir əsərdir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Akalın M. Ahmedi Cemşid ü Hurşid, Ankara, Sevinç Matbaası, 1975.
2. Kortantamer T. Eski Türk Edebiyatı, Makaleler, Ankara, Akçağ Yayınları, 1993.
3. Browne, Edward Gibb. A Literary History of Persia, Volum III, The Tartar Dominion (1265-1502), Cambridge, At The University press, 1956.
4. Banarlı N.S. Ahmedi ve Dasitān-i Tevârih-i Mülük-i Al-i Osman. Türkiyat Mecmuası, C.6, İstanbul, Burhaneddin Matbaası, 1930.
5. Akdoğan Y. İsgendernamə'den seçmeler. Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988.
6. Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi. Devirler/İsimler/Eserler/Terimler. "Ahmedi". İstanbul, Dergâh Yayınları, C 1, 1977.
7. Timurtaş. F.Kadri . Türk Dünyası El Kitabı, S-23, II Baskı, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1992.

8. Yazıcı T. Selman-ı Saveci, MEB İslam Ansiklopedisi. C.10, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1980.
9. Jan R. History of Iranian Literature. Holland, Dodrecht, 1968.
10. Ördek Ş. Cemşid ü Hurşid Mesnevileri ve Ahmedi ile Selman-ı Saveci'nin Cemşid ü Hurşid Mesnevilerinin Mukayesesi. Doktora Tezi. Nevşehir, 2017.
11. Vahman F, Asmussen J.P. Cemşid ü Hurşid by Salman of Sawe (BTNK, Tahran), 1969.
12. Ünver İ. "Mesnevî", Türk Dili, Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri), S. 415 -416 - 417 / Temmuz - Ağustos - Eylül, Ankara, 1986.
13. Devellioğlu F. Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat, Ankara, Aydın Kitabevi Yayınları, 2007.
14. Kut G. Erken Dönem Nazım (XIII-XIV. Yüzyıl), Türk Dünyası Ortak Edebiyatı: Türk Dünyası Edebiyatı Tarihi, Ankara, AKM Yayınları, 2004.
15. Ördek Ş. (2018). Ahmedi'nin Cemşid ü Hurşid mesnevisi ile Selmân-ı Sâvecinin aynı adlı mesnevisinin vaka açısından mukayesesi. The Journal of Turk and Islam World Sosial Studies, sayı:17, yıl:5, 2018.

Arzu Iskenderzade

Ahmadi and his masnavi "Jamshid and Khurshid": structure and copies

"Jamshid and Khurshid" is a valuable Oghuz monument that reflects the rich vocabulary and linguistic features of the XIV-XV centuries Anatolian Turkish. Our article provides detailed information about Ahmadi's masnavi "Jamshid and Khurshid", who is known as the greatest poet of Anatolia in the late 14th and early 15th centuries. The first work on "Jamshid and Khurshid" was written by the Persian poet Salman Savaji. The first example of the motivational work "Jamshid and Khurshid" in Turkish literature belongs to Ahmadi. "Jamshid and Khurshid", a classic love story, is a very important work in terms of reflecting the social and cultural life, Turkish customs and traditions of the medieval Anatolian Oghuz Turks. This masnavi, which is a love story of a couple of heroes, is a masnavi of 4798 verses written in old Anatolian Turkish. Thanks to the motives added to the "Jamshid and Khurshid" by Ahmadi from the stories of Dada-Gorgud and Koroghlu, Ahmadi almost nationalized his masnavi and saved it from being just a translation. Although Ahmadi used a lot of Arabic and Persian words and adverbs in accordance with the requirements of the time, he created a valuable work in the Turkish language.

Keywords: *Jamshid and Khurshid, Ahmadi, old Anatolian Turkish, Oghuz monument, 15th century*

Арзу Искендерзаде

Ахмади и его «Джамшид и Хуршид» Маснави: структура и копии

«Джамшид и Хуршид» - ценный огузский памятник, отражающий богатый словарный запас и языковые особенности анатолийских тюрок XIV-XV веков. В статье подробно рассказывается о маснави Ахмади «Джамшид и Хуршид», который известен как величайший поэт Анатолии конца XIV - начала XV веков. Первое произведение «Джамшид и Хуршид» было написано персидским поэтом Салманом Саваджи. Первый образец мотивационного произведения «Джамшид и Хуршид» в турецкой литературе принадлежит Ахмади. «Джамшид и Хуршид», классическая

история любви, является очень важным произведением с точки зрения отражения социальной и культурной жизни, турецких обычаев и традиций средневековых анатолийских турок-огузов. Этот маснави, история любви пары героев, представляет собой маснави из 4798 стихов, написанных на древнеанатолийском турецком языке. Благодаря мотивам, добавленным Ахмади к «Джамшид и Хуршид» из рассказов Деде-Горгуда и Кероглу, Ахмади почти национализировал свой маснави и спас его от простого перевода. Хотя Ахмади использовал много арабских и персидских слов и наречий в соответствии с требованиями времени, он создал ценный труд на турецком языке.

Ключевые слова: Джамшид и Хуршид, Ахмади, древнеанатолийские турки, памятник огузам, 15 век.

Akademik **Möhsün Nağısoylu** tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur.